

Raimdjanov Mirkarim Tolibjon o'g'li,
Alfraganus universiteti "Pedagogika va psixologiya"
kafedrası katta o'qituvchisi
e-pochta: raimdjanovmirkarim@gmail.com

Raimdjanova Gulasal Baxtiyar qizi,
Alfraganus universiteti "Pedagogika va psixologiya"
kafedrası o'qituvchisi
e-mail: foruq25@gmail.com

TALABALARNING IJODIY FAOLIYATIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLARNING NAZARIY TAHLILI

Annotatsiya. Ilmiy maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ijodiy faoliyatiga ta'sir etuvchi psixologik omillarning nazariy tahlili yoritilgan. Unda, shuningdek, ijodiy tafakkurni rivojlantirishning usullari sifatida bugungi kunda ko'pgina mualliflar taklif etayotgan uslubiy yechimlarda kognitiv yondashuv ustuvorligi ko'rib qilingan. Bundan tashqari, mustaqil bilim olish, o'z faoliyatini o'zi tashkil qilish, o'zini o'zi boshqarish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish masalalarida xorij va o'zbek olimlarining adabiyotlari tahlil qilingan.

Tayanch so'zlar: motiv, motivatsiya, ijodkorlik, tafakkur, faoliyat.

Аннотация. В научной статье представлен теоретический анализ психологических факторов, влияющих на творческую деятельность учащихся младших классов. В ней также рассматривается приоритет когнитивного подхода в методических решениях, предлагаемых сегодня многими авторами как способы развития творческого мышления. Кроме того, была проанализирована литература зарубежных и узбекских ученых по вопросам самостоятельного образования, самоорганизации собственной деятельности, самоуправления, развития новых идей.

Ключевые слова: мотив, мотивация, творчество, мышление, деятельность.

Annotation. The scientific article presents a theoretical analysis of psychological factors that influence the creative activity of primary school students. The priority of the cognitive approach in methodological solutions proposed today by many authors as ways to develop creative thinking is also considered. In addition, the literature of foreign and Uzbek scientists on issues of independent education, self-organization of one's own activities, self-government, and development of new ideas were analyzed.

Keywords: motivation, motivation, creativity, thinking, activity.

Kirish. Ma'lumki, jamiyat va tabiat ko'rtasidagi munosabatlarning tatbiq etilishiga mo'ljallangan fanlardan biri "Psixologiya" fani hisoblanadi. Psixologik bilimlarni ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga tatbiq etish ko'lamini kengaytirish uning mas'uliyati va nufuzi ortayotganligidan dalolat beradi. Shu bois psixolog mutaxassislariga nisbatan ijtimoiy buyurtmaning ko'payishi ularni hozirgi zamon talabiga javob beradigan darajada tarbiyalashni taqozo etmoqda. Shaxs tarbiyasi va uning ijtimoiy-psixologik kamoloti har qanday davlatning bosh strategik

masalalaridan biridir. Chunki shaxsni ma'lum ezgu g'oyalar, ijtimoiy-psixologik va yuksak intellektual talablar asosida tarbiyalamay turib har jihatdan kamol topishga qodir jamiyatni qurib bo'lmaydi. Zero, bu jarayonda, eng avvalo, ta'lim-tarbiya tizimi, uning mazmun-mohiyati hamda ta'lim tizimini takomillashtirishga xizmat qiluvchi psixologik tamoyillar muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixologlarning fikricha, bizning ijodkor shaxsga xos xususiyatlar borasidagi bilimlarimiz to'liq emasligi bilan farq qiladi. Bu jihatlarni sintez qilishga urinish holatlari ham yo'q emas. Anderson

va Teylor ijodi klassik psixologlar tomonidan tuzilgan ijodiy harakatlar uchun zarur psixologik jihatlar va qobiliyatlar ro'yxati bunga misol bo'la oladi.

Maqsad va uni asoslash. Nazariy tahlillarga ko'ra, "ijodkorlik" terminining o'zi ilk bor XVII asrda san'at sohasidagi inson faoliyatini belgilash maqsadida qo'llanilgan.

So'nggi paytlarda "ijodkorlik" tushunchasi bilan birgalikda "kreativlik" atamasi ham keng qo'llanilmoqda. Uzoq vaqtlar davomida ijod – insonga tabiat in'om etgan noyob qobiliyat, u har kimga ham berilmaydi, deb hisoblab kelingan. Aslida ijod insonning moddiy va ma'naviy boyliklarini yaratish faoliyati bo'lib, unda inson tafakkuri, xotirasi, tasavvuri, diqqati va irodasi faol ishtirok etadi hamda unda butun bilimi, tajribasi va iste'dodi namoyon bo'ladi¹.

O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida "ijod" so'zi: "ijod – yaratish, kashf etish; vujudga keltirish ma'nolarini anglatib, badiiy, ilmiy, san'atga oid asar yoki moddiy boylik yaratish, vujudga keltirish; yaratuvchilik faoliyati hamda yaratuvchilik faoliyati mahsuli, samarasi" ekanligi qayd etib o'tilgan².

"Ma'naviyat: asosiy tushunchalar" izohli lug'atida esa mazkur tushunchaga quyidagicha ta'rif berilgan: "Ijod (*arab.*, yaratish, kashf etish, vujudga keltirish) – badiiy, ilmiy, amaliy asar yoki moddiy boylikni yaratish, vujudga keltirish. Ijod mohiyatan yaratuvchanlik faoliyati bo'lib, inson ma'naviyatining amaldagi ko'rinishini ifoda etadi"³.

Bu jarayonning keng ko'lamda amalga oshirilishi uchun esa, eng avvalo, ta'lim tarbiya bilan shug'ullanuvchi barcha xodimlarga, ayniqsa psixologlarga juda katta ma'suliyat yuklaydi. Buning uchun har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida, avvalo, shaxsni ko'rishi zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – ta'lim sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi lozim, deb qabul qilishimiz kerak. Tabiiyki, eng avvalo, ushbu vazifani bajarishni ta'lim tizimida tahsil olayotgan talabalarning bugungi zamon talablariga javob bera

oluvchi ijodiy izlanuvchi – psixologik holatiga jiddiy e'tiborni qaratishdan boshlashi kerak bo'ladi. Demak, ta'lim davridayoq har bir talaba shaxsida o'quv faoliyatiga bo'lgan faol-ijobiy munosabat motivlarining yetarli darajada shakllantirish bilan bog'liq ijtimoiy-psixologik omillarni tadqiq qilish masalasi bugungi ta'lim oldida turgan muhim vazifalardan biri bo'lmog'i kerak.

Shuningdek, eng avvalo, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish bilan birga, bu jarayonga nisbatan bugungi talabaning munosabatlarida turli xil ijtimoiy-psixologik omillar ta'sirining ortib borayotgani, ta'lim obyekti, subyekti, o'qituvchi, talaba hamda guruhlar o'rtasidagi munosabatlar motivasiyasining o'quv jarayonida tez-tez o'zgarib borayotgani ta'lim obyektlarida o'quv faoliyati va o'quv faolligining o'zaro mutanosibligiga jiddiy e'tibor qaratishning zarurligi, o'quv faolligi doirasidagi munosabat talabaning ijodiy bilim olishiga ta'sir etuvchi, tashqi va ichki psixologik omillarda keskin o'zgarishlarning kuzatilayotganligidir. Talaba shaxsida kechayotgan o'z-o'ziga, o'zgalarga va faoliyatga bo'lgan munosabatlar iyerarxiyasining bevosita ta'lim samaradorligiga ta'sirini hisobga olish va bu ta'sir doirasida har bir o'quvchi shaxsini o'rganishga bo'lgan ehtiyojlarning tobora ortib borayotgani kabi holatlar bilan belgilanadi va baholanadi.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi.

Talaba shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida uning aqliy-intellektual va ijodiy xususiyatlari namoyon bo'ladi. Bu borada, ayniqsa ta'lim jarayonida talabalarning ijodiy faoliyatini shakllantirish imkoniyatlari kengroqdir. Bugungi kunda mustaqillik tufayli amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari o'z ishiga ijodiy yondashuvchi, fan, texnika, san'at va ishlab chiqarishning jadal rivojlanishiga o'z hissasini qo'shadigan yuksak malakali kadrlar tayyorlashga bog'liq. Shunga ko'ra, jamiyat taraqqiyoti talablaridan kelib chiqqan holda, har bir talabani ijodkorlik ruhida tarbiyalash muhim va zarurdir.

Ijodkorlik faoliyatning turli holatlarida paydo bo'ladi. Qiziqish, ilhom, intilish va boshqalar ijodkorlikning inson ongida eng oliy tarzda paydo bo'lishidan tortib, to namoyon bo'lishigacha bo'lgan jarayonni o'z ichiga oladi. Shaxsning ijodiy faoliyat ehtiyoji uning harakatlarida yangi, ilgari maqsad qilib qo'yilmagan bunyodkorlik intilishini bildiradi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida talabalardagi yashirin iste'dodlarni yuzaga chiqarish, ulardagi

¹ Алдер Х. НЛП: современные психотехнологии. Пер. с англ. – Санкт-Петербург: Питер, 2000. – 160 с.

² Алексеев Н.Г. «Самостоятельность». – в кн. «Педагогическая энциклопедия». Т. III. – Москва: Советская энциклопедия, 1966. – 880 с.

³ Алдер Х. НЛП: современные психотехнологии. Пер. с англ. – Санкт-Петербург: Питер, 2000. – 160 с.

ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish – kelajakda yuksak salohiyatli, ijtimoiy faol, oʻtkir zehni, kashfiyotchilik qobiliyatini namoyon eta oladigan raqobatbardosh kadrlarni voyaga yetkazish garovi sanaladi. Bu davlatimizning ustuvor yoʻnalishlaridan biri – har tomonlama barkamol insonni voyaga yetkazish gʻoyasiga mos keladi. Shaxsda ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishning muhim sharti shaxsning faoliyati hisoblanadi. Bu borada psixolog olimlarning bildirgan nazariy fikr va gʻoyalarni misol qilib keltirish mumkin. Ijodkor shaxsini shakllantirishning muhim sharti – maqsadli pedagogik boshqarishda qatnashuvchi shaxsni yuqori darajadagi obyektiv axborotlar bilan taʼminlash. Zero, obyektiv axborotgina maqsadga yoʻnaltirilgan faoliyat uchun harakatlantiruvchi vosita boʻla oladi. Demak, shaxsning imkoniyatlari qancha oshib borsa, u faoliyatni shunchalik muvaffaqiyatli darajada bajaradi. Yaʼni iqtidorli, har tomonlama shakllangan oʻquvchilarimiz osonlik bilan oʻz maqsadiga yetsa, iqtidori yetarli shakllanmagan oʻquvchilar muvaffaqiyatsizliklarga duch keladi.

Ijodiy tafakkurni rivojlantirishning usullari sifatida bugungi kunda koʻpgina mualliflar taklif etayotgan uslubiy yechimlarda kognitiv yondashuv ustuvorligi seziladi. Koʻplab mualliflar ijodiy tafakkurni rivojlantirishning samarali usullari sifatida kreativlik asosini tashkil etuvchi bilish jarayonlari (ijodiy xayol, tanqidiy tafakkur va hokazo)ni faollashtirishga moʻljallangan mashq va topshiriqlardan iborat metodikalarni taklif etadilar. Masalan, Ye.P. Torrens tomonidan ijodiy tafakkurni rivojlantirish boʻyicha taklif etilgan metodikada turli buyumlarni oʻzining asl vazifasidan tashqari qanday maqsadlarda ishlatilishi mumkinligi yuzasidan fikrlashga undaydigan topshiriq beriladi⁴.

Kreativlik qobiliyatini rivojlantirish vositasi sifatida qator mualliflar turli materiallar asosida ijodiy xayolni mashq qildirishga moʻljallangan metodikalarni taklif etadilar. Ye.P. Rogovning amaliy qoʻllanmalarida taklif etilgan, jumladan, guruhviy shaklda oʻtkazilishi koʻzda tutilgan mashqlarda, masalan, trening ishtirokchilaridan biri qandaydir fantastik vaziyatli savol (masalan, “Agar odamlar bir-birining fikrini oʻqiy oladigan boʻlib qolganda, Yerdagi hayotda qanday oʻzgarishlar roʻy berar edi?” degan savol)ni oʻrtaga tashlash, guruhning qolgan aʼzolariga oʻzlarining imkon qadar rang-

barang javoblarini shakllantirish vazifasi berilishi mumkin.

Ijod psixologiyasi muammolarini oʻrganishda oʻz ilmiy maktabini yaratgan yetakchi olimlardan biri Ya.A. Ponomarev ham tafakkur kreativligini rivojlantirishning metodik imkoniyatlarini aniqlash yoʻnalishida oʻz yondashuviga ega. Xususan, olimning tadqiqotlarida toʻqqiz katakli (3x3) shaxmat doskasining turli qismlarida joylashtirilgan ot bilan oʻyin qoidalarini buzmaganda holda, boshqa bir katakka qoʻyilgan piyodani olishga qaratilgan harakatlarni aniqlash mashqidan ham diagnostik, ham rivojlantiruvchi maqsadda foydalanish holatlari qayd etiladi⁵.

Talabalarda munosabat motivatsiyasining shakllanishiga xizmat qiluvchi omillarni aniqlash, tadqiq qilish va shu orqali ular bilan olib boriladigan taʼlim-tarbiya ishlarini tashkil etish, taʼlim samaradorligiga, aniqrogʻi, oʻquvchi shaxsiga va uning ijtimoiy taraqqiyotini taʼminlashga ijobiy taʼsir etadi. Chunki har bir oʻquvchi shaxsidagi oʻquv faoliyatiga nisbatan kechayotgan ichki va tashqi munosabat motivatsiyasini shakllantiruvchi jihatlarni tahlil qilish orqaligina oʻquvchi shaxsiga, uning faoliyatiga toʻgʻri baho berish mumkin, deb oʻylaymiz. Oʻquv faoliyatiga munosabat motivatsiyasining bevosita shakllanish jarayoni bilan bogʻliq ijtimoiy-psixologik omillarni oʻrganish hamda maxsus yoʻnaltirilgan metodikalar yordamida munosabat motivatsiyasi koʻrsatkichlarini aniqlash masalasi qoʻyildi. Bunday ishlarni bajarishdagi talabalarining bilish faolligi shundan iboratki, bunda talabalar muhokama qilinayotgan obyekt mohiyatiga tobora chuqur kirib boradi, zarur boʻlgan yangi va oldindan nomaʼlum boʻlgan gʻoyalarni topish hamda yangi axborotlarni yuzaga keltirish tamoyillarini hal qilish uchun zarur boʻlgan yangi aloqalar va munosabatlarni oʻrnatadi. Bunda talaba vazifalarni bajarishning har bir bosqichida oʻzi yaratishi lozim boʻlgan, uning uchun yangi boʻlgan harakatlar mohiyati, u yoki bu axborot xarakteri ustida bosh qotirishga majbur boʻladi. Ilmiy adabiyotlarda mustaqil ishlarning quyidagi turlari qayd qilinadi:

- namunalar boʻyicha mustaqil ishlar;
- rekonstruktiv;
- evristik (qisman, ijodiy);
- tadqiqiy mustaqil ishlar;
- ijodiy tadqiqot.

⁴ Ананьев Б.Г. «Психология педагогической оценки». – Ленинград: Изд-во института по изучению мозга им. В.М. Бехтерева, 1935.

⁵ Ананьев Б.Г. «Психология педагогической оценки». – Л.: Изд-во института по изучению мозга им. В.М. Бехтерева - 1935.

Yakuniy qism. Namunalar bo'yicha mustaqil ishlar – tipik vazifalarni, turli mashqlarni namuna asosida yechishdir. Ular materialni o'zlashtirishga omil bo'ladi, lekin talabalarning ijodiy faolligini o'stirmaydi. Rekonstruktiv-variantiv mustaqil ishlar – nafaqat bilimlarning amaliy tavsifnomasini, balki bilimlar tuzilmasini ham qayta ishlab chiqishni, masalan, muammoni yechishda mavjud bilimlarni jalb qilishni ko'zda tutadi. Evristik mustaqil ishlar – ma'ruza, laboratoriya, amaliy mashg'ulotlar, seminarlarda qo'yilgan ayrim masala va muammolarni hal qilish bilan bog'liqdir. Tadqiqiy mustaqil ishlar – tadqiqot muammosini ko'ra olish malakasini, uni mustaqil ifodalay olish, farazni belgilab olish, muammoning hal qilinish rejasini ishlab chiqish va uni hal qilishni mo'ljallaydi. Ijodiy tadqiqot ishlari – bunday ishlarda vazifa muammoli vaziyatning yuzaga kelishini taqozo qiladigan sharoit yaratishdan iborat bo'ladi. Talaba o'z faoliyatida tayyor namunalardan ozod masalaning hal qilinish yo'llarini qidiradi, tadqiq etadi. Bunday ishlar sirasiga eksperiment qo'yish, jihozlar, maketlar va loyihalash bilan bog'liq bo'lgan vazifalar kiradi. Shunday qilib, mustaqil ishlar o'qitishning eng muhim metodi bo'lib, unda talabalar mashg'ulotlarga tayyorlanish, olingan bilim, malaka va ko'nikmalarni mustahkamlash jarayonida ularning individual faolligi oshadi. Mustaqil ishlarni samarali tashkil etishning asosiy shartlari quyidagilardan iborat:

- mustaqil ishlarning ilmiyligi, uning tadqiqiy xarakteri;
- mustaqil ravishda o'z bilimlarini yanada oshirib borishga bo'lgan ehtiyojning shakllanishi;
- mustaqil ishlar vazifalarini individuallashtirish;
- mustaqil ishlarni tashkil etishga metodik rahbarlik qilish. Bunda oliy maktabdagi o'quv jarayoni mustaqil tahsilni tashkil etilishini ham ko'zda tutadi. Talabalarning mustaqil tahsili ularning o'z bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish,

mavjud malaka va ko'nikmalarni takomillashtirish hamda ularning yangilarini o'zlashtirishga bo'lgan intilishi sifatida qaraladi. Mustaqil tahsilning asosiy maqsadi talabalarning shaxsiy va kasbiy sifatlarini o'stirishdir. Mustaqil tahsilning vazifalari: shaxsning intellektual imkoniyatlarini yangilash, ularning g'oyaviy-nazariy saviyasini oshirish, kasbiy mahorati va madaniyatini takomillashtirish. Oliy maktabdagi o'quv jarayoni mustaqil tahsilga bo'lgan ehtiyojni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi va talabalarning o'z-o'zini baholay olishini, ularning tayyorgarligini, yangi bilimlarni egallashga bo'lgan ongli munosabatini aniqlab berishi kerak.

Mustaqil tahsil bo'yicha mashg'ulotlarning izchilligini va maqsadga muvofiqligini ta'minlash maqsadida uning rejasi tuziladi. Rejaga quyidagi talablar qo'yiladi:

- rejalashtirilayotgan ishlarning hajmi va oldinma-ketinligi;
- ularning bajarilish muddatlari;
- mustaqil faoliyatning har bir turiga maqsadli ko'rsatmalar berish. Mustaqil tahsil jarayoni uning aniq shakli, vositalari va usullarini qamrab olishi shart. Mustaqil tahsilning asosiy metodi adabiyotlar ustida individual ishlashdir. Bu metod axborotlar oqimida eng muhim axborotni topish, unga to'g'ri baho berish, ushbu axborotdan o'zining kasbiy faoliyatida foydalanish malakasini shakllantiradi. Qo'lga kiritilgan axborotlar asosida mustaqil mashq qilish metodlaridan foydalanish imkonini beradi. Bu metoddan foydalanish amaliy faoliyatda zarur bo'ladigan sifat ko'rsatkichlarini ta'minlaydi. Shuningdek, bunga mustaqil tahsil va amaliy ahamiyatga molik bo'lgan vazifalarni bajarish va audiovizual uskunalar bilan ishlash ham kiradi. Mustaqil tahsilning muhim metodlaridan biri ularning muloqotidir. Mustaqil tahsilning pirovard maqsadi – talabalarni ijodiy izlanishga, o'zi ustida ishlash, har tomonlama tadqiqot yuritishning mohiyatini anglashga tortish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Авлоний А. “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 160 б.
2. Айзенк Г.Ю. «Проверьте свои способности». Перевод с англ. – Москва: «Мир», 1972. – 176 с.
3. Алдер Х. НЛП: современные психотехнологии. Пер с англ. – Санкт-Петербург: «Питер», 2000. – 160 с.
4. Алексеев Н.Г. «Самостоятельность» – в кн. «Педагогическая энциклопедия». Т. III. – Москва: Советская энциклопедия, 1966. – 880 с.
5. Ананьев Б.Г. «Психология педагогической оценки». – Ленинград: Изд-во института по изучению мозга им. В.М. Бехтерева, 1935.
6. Ананьев Б.Г. «Психологическая структура человека как субъекта». – В сб.: Человек и общество. Вып II. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1968. – 248 с.
7. Ананьев Б.Г. «Человек как предмет познания». – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1968. – 339 с.